

1.2.

EVALUACIJA. INTRIZIČNO/EKSTRINZIČNO
UTEMELJENJE KNJIŽEVNE VRIJEDNOSTI

Tretman obilježja djela visoke književnosti, književnosti koja nastaje unutar polja ograničene proizvodnje, vidljiv kroz matricu interpretativnih i evaluativnih tekstova, otkriva razlike u poimanju kanona. Autori poput Harolda Blooma insistiraju na konceptu stabilnog književnog kanona koji počiva na trajnim estetskim vrijednostima.¹³ S druge strane, nakon 1960. godine se pojavljuje niz autorica i autora koji s različitih, političkih, rodnih, etičkih i socijalnih stajališta osporavaju uvriježeni kanon, uvodeći pisce koji bi predstavljali anti-kanon ili dopunjeni kanon. Ipak, jedni i drugi se, reakcionari i progresivisti, kako pokazuje John Guillory (1993)¹⁴, bez obzira na stranu koju zauzimanju, slažu oko nekoliko tvrdnji:

1. kanonski tekstovi su nositelji kulturnih vrijednosti;
2. izbor tekstova je izbor vrijednosti;
3. vrijednost mora biti intrizična ili ekstrinzična.

Svaku od ovih tvrdnji Guillory propituje i dopunjava, i to usmjeravanjem pozornosti na ovisnost vrijednosti književnog dje-

¹³ Harold Bloom, u knjizi *The Western Canon: The Books and School of the Ages* (1994), ističe kako je insistiranje na zadovoljavanju društvene pravde dovelo do razaranja svih intelektualnih i estetskih standarda u humanističkim i društvenim znanostima, što je utjecalo na devaluaciju samih tih znanosti, na gubitak vrijednosti učenja kao takvog. Erudicija je danas, smatra Bloom, detektirajući osipanje visoke kulture uopće, postala irelevantna u prosuđivanju i komunikaciji.

¹⁴ Polemika o kanonu, kako pokazuje John Guillory (1993), može se smatrati posljedicom tekuće krize u humanističkim znanostima koje više nisu put ni mjerilo društvenog uspjeha. Opadanje trgovinske vrijednosti koje je humanizam imao u društvenom sistemu zamijenila je vladavina tehno-menadžerskog znanja. Ta je Nova klasa, kako je Guillory naziva, zauzela mjesto ranije kulturno homogenog građanstva te je nestala potreba za književnim kurikulumom i izdvojenim književnim jezikom.

la o stupnju obrazovanja čitatelja, na razlikovanje između tzv. ozbiljnog i popularnog pisanja te na činjenicu da je, razmatramo li intrizičnu i ekstrinzičnu vrijednost književnog djela, važno naglasiti kako djela doista imaju intrizičnu vrijednost, ali unutar “interpretativnih zajednica”, kako ih naziva Stanley Fish¹⁵. Među članovima pojedinih zajednica vrijednosti koje se pripisuju književnim djelima funkcioniraju kao apsolutne. No, smatra Guillory, pokazalo se nužnim utvrditi da u svijetu postoji više od jedne “interpretativne zajednice” koja pretendira na institucionalizaciju vlastitog koncepta književnog kanona. Stoga, unatoč dojmu koji bi se predstavljanjem književnih silabusa, popisa literature i književnopovijesnih i leksikonskih indeksa mogao steći, književna kultura u cjelini i sveučilište kao zasebna instanca nisu organizirani da bi izražavali konsenzus zajednice. Ta društvena i institucionalna mjesta prije predstavljaju kompleksne hijerarhije u kojima su položaj i privilegija prosuđivanja predmet natjecateljskih sukoba, o čemu je već ranije bilo govora. Pojedinačna prosudba, smatra Guillory, koja tvrdi da je neko djelo veliko, zapravo ne čini drugo do nastoji da se to djelo sačuva. Razumljivo, “težina” se takve tvrdnje drastično mijenja ako je prosudba izrečena unutar nekog institucionalnog konteksta u kojem je moguće osigurati reprodukciju djela i njegovo kontinuirano predstavljanje generacijama čitatelja (1993: 28). U tom slučaju, započinje borba za

¹⁵ Stanley Fish (1980) zauzima donekle totalitarnu pesimističku perspektivu, tvrdeći da su kriteriji čitanja i razumijevanja unaprijed dani i da ograničavaju pojedinca u njegovoj senzibiliziranosti i moći prosuđivanja. Mi, kao što Fish kaže, možemo zapažati i misliti samo ono što nam naša interpretativna zajednica omogućuje. Mogli bismo se složiti s njime u toj mjeri da strategije koje omogućuju čitljivost i ispisivost doista postoje prije čina čitanja i predodređuju način i oblik razumijevanja: tekstovi su već unaprijed, kao što je Derrida pokazao, zasićeni tragovima drugih tekstova. Ipak valja imati na umu da svaki novi tekst ostavlja trag i razliku u načinu samopredstavljanja i da svako novo čitanje pomiče granice, inače bi i Biblija i Marx podjednako, kao što je napisao Robert Scholes (1985: 165), bili mrtvo slovo na papiru. Umjesto toga, upravo se moć teksta nadaje kao potencija ne samo razumijevanja već i promjene svijeta.

moć, za autoritet koji ima vlast (ovlaštenje) nad autoriziranjem autora i djela (Bourdieu, 1993: 74-111; 115), čime se otvara prostor polemičkom diskursu, javnim sukobima između onih koji čuvaju postignuti autoritet i mjesto unutar područja i onih koji nastoje prodrijeti, revalorizirati poredak i zauzeti položaj.

Barbara Herrnstein Smith (1988: 74) se s kritičarima kanona slaže oko tvrdnje da je književni kanon mjesto utemeljenja i podupiranja hegemonijskih i ideoloških vrijednosti dominantne društvene skupine. Osim toga, polazeći od Kantove *Kritike rasudne moći* i Humeovih eseja, ona smatra da književna vrijednost nekog djela nije zadana ni upisana u djelu, već ovisi o mnoštvu čimbenika. Na ukus, kako pokazuje, utječu:

1. raznolike psihofiziološke strukture, mehanizmi i tendencije koje su *relativno* zajedničke ljudima;
2. druge psihofiziološke strukture, mehanizmi i tendencije koje široko variraju među osobama;
3. manje ili više očite pojedinosti osobnog identiteta i povijesti: spol, godine, pojedinosti psihičkog i društvenog okruženja u kojima je netko rođen, etička i nacionalna, kulturna, formalna i neformalna izobrazba;
4. druge, suptilnije, nestalnije i zbog toga manje konkretne i manje mjerljive pojedinosti osobnog identiteta, uključujući osobni “temperament”, “raspoloženje”, “zanimanja” (trenutne “interese”) koji su i sami u odnosu prema već navedenim varijablama;
5. nebrojene društvene, kulturne, institucijske i kontekstualne varijable koje djeluju na svakoj razini analize od najširih, kulturalno specifičnih načina klasifikacije objekata do suptilnih i minucioznih, kontekstualno specifičnih okolnosti s kojima se pojedinac susreće.

Sve to, ipak, smatra Herrnstein Smith (1988: 11, 39), nije razlog da književnu vrijednost smatramo subjektivnom, tj. podlož-

nom osobnim mušičavostima i zaključanom u svijest pojedine osobe i/ili bez interesa i vrijednosti za druge ljude. Književna vrijednost je, radi navedenog, “relativna” u smislu kontigentnosti: ona je nastala kao rezultat promjenjivih varijabli, što je čini dodatno zanimljivom za proučavanje koje bi moglo pokazati da su te varijable ograničene i pravilne, da se pojavljuju nekim redom i da pokazuju obrasce i načela, pa da u tom smislu, i samo u tom smislu, možemo, smatra Herrnstein Smith (1988: 11-12), govoriti o “konstantama” književne vrijednosti. Prosuđivanje nekog djela odvija se uvijek pod nekim uvjetima (društvenim, osobnim...), pa, prema ovoj autorici, konstante u varijabilnosti prosuđivanja nisu tu zahvaljujući nečemu što je upisano u samom tekstu. Ovdje treba napomenuti da ona pritom ne isključuje unutar književne osobine samog djela, već ih predstavlja kao tek jednu, premda važnu, varijablu književne vrijednosti: “Ako postoje konstante književne vrijednosti, one su u samim promjenama: u odnosima među varijablama. Jer, kao i svaka vrijednost, književna vrijednost nije svojstvo objekta ili subjekta – već radije proizvod dinamike sistema” (1988: 15). Aktivnosti i iskustva vrednovanja i prosuđivanja književnosti, kao i sukobi koji iz njih proizlaze, čine važnu komponentu sistema, smatra Herrnstein Smith (1988: 59-50), održavaju ga “živim” i aktivnim, a ne mirnim i stagnirajućim. Evaluacijom se tekstovi kontinuirano reproduciraju. Kanoniziranim se tekstovima često u interpretacijama pridaju obilježja koja nisu mogla biti mišljena u vrijeme pisanja i objavljivanja djela, ili su čak i u suprotnosti s vremenom ili habitusom pisca. S druge strane, u istim se tim interpretacijama skrivaju ili prešućuju odlike koje bi bile neprihvatljive ili nespojive sa zapadnjačkim “humanističkim” vrijednostima: brutalnost, bigotizam, rasni, seksualni ili nacionalni šovinizam. To se, pokazuje autorica, potiskuje i racionalizira, pa se “tekst spašava” premještanjem zanimanja na formalne i strukturalne odlike i/ili na alegorizaciju spomenute, potencijalno čudne, ideologije na neku apstraktniju, “univerzalnu” razinu na kojoj tekst izgleda prihvatljiviji i lakše se interpretira

terminima suvremenih ideologija. Tako zapravo neprestano stvaramo tekstove, obuzdavajući njihovu temporalnost.

To obuzdavanje temporalnosti se kod drugih autora, poput H. Blooma (1994, op.cit), H. G. Gadamera (1980, 2003) ili Milivoja Solarara (2004) percipira kao trajna vrijednost književnog djela, njegovim izdržavanjem testa vremena ili kvalitetom koja nas poziva da joj se iznova vraćamo s novim čitanjima i tako utjelovljujemo generacije i generacije koje iznova čitaju Homera, Shakespearea, Miroslava Krležu ili Jamesa Joycea. No, prema Herrstein Smith (1988: 52-53), “trajnost klasičnih kanonskih tekstova poput Homera svjedoči ne transkulturne i univerzalne vrijednosti njegova djela, već – nasuprot tome – kontinuitet njegova kruženja u pojedinoj kulturi. Ponovljeno citiranje i prevođenje, kazivanje i oponašanje, pomnjivo upletanje u mrežu intertekstualnosti koja kontinuirano stvara visoku kulturu pravovjerno obrazovanog stanovništva na Zapadu (...) čini da taj širokovarijajući entitet kojeg nazivamo ‘Homer’ iznova ulazi u područje našeg iskustva povezan s našim osobnim obilježjima, istodobno izvodeći ulogu u povijesti naše kulture.”

Raspravu o relativizmu ili objektivizmu književne vrijednosti Barbara Herrstein Smith, slično kao i Guillory, zaključuje spoznajom o neizbježnosti normi, p(r)opisa i standarda koji su, prema njezinim nalazima (1988: 182), istodobno i objektivni, ali i konvencionalni, u smislu da su zasnovani na arbitrarno odabranim uvjetima i perspektivama. Relativna uniformnost i konstanta pojavljuju se u određenim zajednicama kao neuvjetovane i univerzalne, pa se mogu smatrati “kontigentno apsolutnim”, a pravila zasnovana na njima “kontigentno objektivnima” (ibid). Pritom naglašava kako se ne smije zaboraviti da zajednica nikada nije homogena (Guillory bi rekao u svijetu uvijek postoji više vidljivih interpretativnih zajednica), da njezine granice nisu samorazumljive i da ne možemo unaprijed biti sigurni da su određene razlike između članova jedne zajednice irelevantne i da uvjeti, nastali relativno neuvjetovano, lokalno univerzalno i kontigentno objek-

tivno – sami vrijede zauvijek i da su stabilni i neupitni. Pitanje je, naravno, koliko današnji proučavatelj, iz zadane povijesne distance, primjerice prema devetnaestom ili nekom još ranijem stoljeću, može razaznati razlike između i unutar pojedinih interpretativnih zajednica. Kako bilo, prihvate li se nalazi Hermstein Smith, Guillorya i drugih o uvjetovanosti objektivnih zadanosti, načela i vrijednosti, preostaje okušati se upravo u tom (nezahvalnom) poslu ustanovljivanja kontigentno apsolutnih pravilnosti koje su u podlozi oblikovanja “interpretativnih zajednica” i njihova književnog kanona.